

8. Schillers Werke : Nationalausgabe / [hrsg. im Auftrag der Stiftung Weimarer Klassik und des Schiller-Nationalmuseums in Marbach]. — Weimar : Böhlau, 1943–2006.
9. Шіллер Ф. Твори / Фрідріх Шіллер. — Київ : Молодь, 1968. — 413 с.
10. Кант И. Сочинения в шести томах / Иммануил Кант ; [под общ. ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. — М.: Мысль, 1963–1966.

УДК: 801.8+808.5+72

О. В. Руденко, К. Ізрак

СПЕЦИФІКА ТЕРМІНІВ ТЕРМІНОСИСТЕМИ “АРХІТЕКТУРА”

У статті викладаються певні особливості лінгвістичного підходу лінгвістичного аналізу терміносистеми “архітектура”, розглядаються характеристики термінів, якими номіновано поняття архітектури.

Ключові слова: *термін, терміносистема, аналіз терміносистем, система понять, запозичення, детермінологізація.*

В статье изложены некоторые особенности лингвистического подхода анализа терминосистемы “архитектура”, рассмотрены характеристики терминов, которыми номинированы понятия архитектуры.

Ключевые слова: *термин, терминосистема, анализ терминосистем, система понятий, заимствование, детерминализация.*

The article deals with the peculiarities of linguistics approach to the analysis of the ‘architecture’ term system, the characteristics of terms of ‘architecture’ term system have been analyzed.

Key words: *term, term system, analysis of the term system, concept system, loanword, determinological process.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики спрямований на розгляд мовних одиниць у комунікативно-прагматичному аспекті та характеризується пріоритетністю вивчення мовлення та мовленнєвої діяльності людини. Проблема оптимізації, нормативності та задіяння результатів термінологічної діяльності в прагматичному аспекті є актуальною, й потребує уваги до вирішення нових задач та виявлення нових напрямів роботи.

У різноманітних галузях людської діяльності одним з ключових питань є встановлення єдиної понятійної бази та відповідної їй спеціальної предметної термінології. Протягом останніх десятиліть у роботах провідних вітчизняних і зарубіжних вчених обговорюються питання, що тісно пов'язані з такими проблемами як статус терміна, його місце в системі мови, системність термінологій, особливості

формування терміносистем різних мов та інше. Ці питання, а також питання про складання, типологію та класифікацію галузевих термінологічних терміносистем є одними із актуальних в сучасному прикладному мовознавстві.

Метою даної статті є дослідження лінгвістичних особливостей термінів терміносистеми “архітектура” та характеристика термінів, якими номіновано поняття архітектури.

Архітектурна лексика складає самостійний сегмент у науковій картині світогляду людей, носіїв мови, і тому цікавить як і лінгвістів, так і не спеціалістів філологічної сфери. Архітектурна лексика відображає одну з найбільш стародавніх областей знань, що становлять невід’ємну частину людського досвіду. Протягом всієї історії розвитку архітектурної лексики найменування архітектурних споруд безпосередньо пов’язані з пам’ятниками людської цивілізації.

Поняття “архітектура” традиційно позначається у словниках як “мистецтво проектувати і будувати будинки та інші споруди” [1:46], “будівельне мистецтво, архітектура, мистецтво проектувати і будувати”. Це поняття відрізняється від поняття будівництва за своїм художнім змістом, яке дає їй інше визначення: “характер, стиль будівлі”, “художній характер споруди” [1:30]. У рамках загального обговорення поняття архітектури, відмічено, що архітектура, як мистецтво проектування споруд, символічна й відображає не тільки культуру цивілізації певного періоду, релігійну та культову символіку народу, але й духовний задум її творця.

До теперішнього часу проблема вивчення архітектурної лексики не отримала повної розробки у сучасних наукових дослідженнях, й переважно проводиться у рамках лінгвістичного дослідження мови [2; 3; 4]. Під архітектурною лексикою розуміються мовні одиниці, якими номіновано поняття архітектури і які функціонують як у науковій сфері, так і в художньому (поетичному, прозовому) тексті, й є частиною загальнолітературної мови. Під архітектурним терміном розуміється слово, яке називає спеціальне поняття предметної галузі архітектури. У спеціальному вживанні (в науковій мові, в науковому дискурсі) архітектурний термін однозначний, неемоційний, стилістично нейтральний.

Відомо, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми. Терміносистема — це сукупність термінів, що адекватно виражають систему понять теорії, яка стосується певної спеціальної сфери людських знань чи діяльності [5:101]. Спеціальні області знань та

діяльності людини моделюються системами понять, які перш за все є елементами понять якоїсь теорії певної області знань, та експлікуються у двох проявах — у сукупності визначень цих понять та у сукупності термінів. Тому можна сказати, що термінологічна система є мовною моделлю спеціальної області знань. Серед ряду ознак терміносистем, як видів абстрактних систем, є загальносистемні, логічні, лінгвістичні й моделеформуючі [5:120].

В історії російського мовознавства вивчення термінології проводиться вперше М. В. Ломоносовим, який підкреслював необхідність ретельного вивчення словникового складу мови і розуміння комунікативної функції термінів [6:25].

А. А. Реформатський відзначає, що “вивчення термінів проводиться або у зв’язку з предметом (номінативна тенденція) або з поняттям” [7:45]. У той же час, розглядаючи термінологію з точки зору фонетики, морфології, синтаксису, Б. Н. Головін і Ю. Н. Кобрин роблять такі висновки [6:67]:

1. Утворення термінів підпорядковане загальномовним законам.
2. Функція термінів у спеціальних формах відрізняється від функції загальноновживаних слів і словосполучень в художніх текстах.
3. У спеціальних текстах, поряд з термінами, функціонують і загальноновживані слова.

Слід зазначити, що приділяється увага до певних вимог стандартизації термінів, так Б. Н. Головін і Ю. Н. Кобрин відмічають, що існують, наступні вимоги: 1) однозначність; 2) систематичність; 3) деривативність (термін повинен бути зручний для утворення нових термінів); 4) стислість; 5) лінгвістична правильність; 6) небажаність іншомовних запозичень; 7) впровадження [6:54]. Згідно з А. А. Реформатським, ідеальний термін характеризується моносемантичністю, стилістичністю, нейтральністю і систематичністю [7:15]. Й саме зв’язку з підходом систематизації до вивчення термінів М. Р. Миронова виділяє два наукових підходи, логічний і лінгвістичний [8:12].

Розглянемо більш детально терміносистему архітектура з позиції лінгвістичного та логічного підходів до аналізу терміносистем, а саме з точки зору якими лексичними одиницями виражені одиниці терміносистеми архітектура й логічного підходу до виділення термінів, які позначають основні, похідні та складні поняття відповідної системи понять.

У найбільш узагальненій формі система понять терміносистеми представлена в роботах Т. Л. Канделаки, де ця система “має вид ба-

гатоступінчастого циліндра; тут показані (знизу вгору): предмети, процеси, стани, режими, властивості, величини, одиниці вимірювань, науки і галузі, професії і заняття. На кожному рівні можуть знаходитися окремі терміни, пов'язані один з одним горизонтальними зв'язками у вигляді мережі [9:43].

За допомогою логічного підходу до вивчення терміносистем виділяються в терміносистемі одиниці, що позначають поняття градуїованої абстракції, на першому місці знаходяться терміни, які називаються у філософії “термінами спостереження”, які позначають класи конкретних понять. Наприклад, *храмові елементи (колона)*. Вище знаходяться терміни, що позначають класи наприклад: *храмова архітектура*, і терміни, що позначають класи класів, наприклад: *храм*.

Лінгвістичний підхід до терміносистеми дозволяє показати, за допомогою яких лексичних одиниць виражені елементи цієї терміносистеми. Зазначимо, що термінами у терміносистемі архітектура виступають в першу чергу іменники і, другорядно, прикметники та дієприкметники.

Так як вивчення галузевих терміносистем зумовлене як екстралінгвальними (культурними, соціально-історичними, психологічними) так й інтралінгвальними (внутрішньомовними та міжмовними) чинниками, тому дослідження архітектурної термінології будь-якої мови неможливе без розгляду вузькоспеціальних питань про зміст та історію архітектурної науки, без вирішення загальних проблем лексикології, дериватології, граматики та історії літературної мови. Особливістю термінів позначення архітектурних понять є те, що вони створені різними народами світу і формувалися протягом багатьох віків. Наприклад, в українській архітектурній терміносистемі маємо нашарування різних історичних епох і значну кількість запозичень. Цікавим для дослідження виявився період кінця XVI—початку XVII ст., коли посилюється зближення України із Західною Європою, в архітектурі якої панували ренесанс та раннє бароко. На запрошення освічених магнатів в Україні працювали іноземні архітектори, переважно вихідці з Північної Італії, відкривалися будівельні цехи, під час вступу до яких і по закінченні навчання передбачалися спеціальні іспити з виготовлення дерев'яних макетів споруд або креслеників архітектурних деталей. Тут навчали мулярській і різьбярській справі, а майстрів називали: *будівничий, муляр, льняр*. Ці факти свідчать про настання нової доби в історії української архітектури. Архітектурна справа того часу була тісно пов'язана з будівельною, тому певну час-

тину досліджуваних лексем можна віднести до групи архітектурно-будівельної лексики.

Архітектурні терміни сучасної української мови в своїй основі є запозиченими. Найбільший об'єм запозичень становлять давньогрецькі та латинські слова, що цілком закономірно: архітектура в її класичному — європейському — розумінні зародилась і сформувалась саме в Давній Греції та Стародавньому Римі.

У процесі запозичення, тобто адаптації, давньогрецькі та латинські терміни і найменування архітектури проходили, поряд з іншими процесами, семантичне освоєння, яке найбільшою мірою проявляється у зміні семантичної структури. Відомо, що при освоєнні семантичний об'єм слова мови-джерела порівняно з мовою-рецептором майже завжди зменшується, часто — суттєво, тобто із багатьох семантичних варіантів, як правило, використовується один.

Архітектурна лексика надає значний матеріал стосовно модифікації семантичного об'єму запозичених елементів. Характерно, що в багатьох випадках полісемантичне іншомовне слово має до десятка значень. Напр.: лат. *гути* (прикраси у вигляді ряду маленьких конусів, циліндриків і т.п. на нижній поверхні мутул і полицок доричного антаблемента) — 1. *Крапля*, 2. *Плями*, 3. *Гути*, 4. *Невелика кількість*; грец. *обеліск* (кам'яний прямокутний стовп, що звужується догори, з пірамідальною загостреною верхівкою) — 1. *Невеликий рожен*, 2. *Клинок*, 3. *Ніжка циркуля*, 4. *Мідна або залізна монета (із зображенням рожена)*, 5. *Обеліск*; грец. *база* (підніжжя, нижня опорна частина колони, пілястри, анта тощо) — 1. *Хід, рух*, 2. *Крок*, 3. *Перехід*, 4. *Хода*, 5. *Вірш. стопа*, 6. *Нога, ступня*, 7. *Підставка*, 8. *База*, 9. *Сталість*.

Досить часто слово в мові оригіналу має два значення — загальноживане і термінологічне, тобто спостерігається перенесення (розширення) семантики за принципом метонімії: грец. *анфемій* (стьошковий орнамент із пальмет, стилізованих квітів тощо) — 1. *Квітка*, 2. *Зображення квітки*; грец. *гейсон* (виносна плита вінчаючого карниза грецьких ордерів) — 1. *Карниз, виступ*, 2. *Край*; лат. *дентикули* (ряд невеликих прямокутних виступів як частина карниза) — 1. *Зубчик*, 2. *Дентикнули*.

Цікаво, що серед значень, які у запозичених лексем відзначаються тільки в мові-джерелі, є назви звичайних предметів, котрі неможливо було б передбачити, знаючи ці слова тільки як архітектурні терміни: грец. *акротерій* (скульптурне зображення над кутками фронтонів) означає ще кінцівки (рук та ніг); грец. *лабіринт* (будова або парк зі

спеціально заплутаним планом) називає ще невід і спіральну мушлю; грец. *цела* (внутрішня частина античного храму) іменує ще чарунку (в бджолиних стільниках).

Суттєвим для мови взагалі є той факт, що переносні значення, значення стилістично забарвлені, які етимологічно притаманні лексемам мови-джерела, практично ніколи не надходять до мови-рецептора. Напр., мають переносні значення: грец. *акрополь* (міська фортеця) — *твердиня, оплот*; лат. *порттик* (галерея, хоча б одна сторона якої становить собою відкриту колонаду) — вчення стоїків; лат. *фасцій* (три смуги, на які членується іонійський архітрав) — група. Мають конотативні значення: грец. *акант* (орнаментальне зображення листя аканта) — жарт. сива волосина; грец. *апсида* (виступ будівлі, напівкруглий або багатокутний у плані, перекритий напівкуполом або зімкненим напівсклепінням) — ірон. сплетіння.

Необхідно відмітити, що принцип творення термінів визначали довільно, тому це призвело до утворення значної кількості штучних архітектурних термінів: *амбар* — *шпихлір*, *амбразура* — *заглибина*, *антаблемент* — *надколоння*, *арка* — *лук*, *балка* — *трям* (*балочний* — *трямовий*), *бельэтаж* — *красний поверх*, *блиск* — *полір*, *боковушка* — *прихатень*, *болт* — *с(ш)ворінь*, *ванна* — *купільня*, *вентилятор* — *вітрогін*, *горбилек* — *щаблина*, *громовідвід* — *блискавичник*, *саман* — *лимпач*, *решітка* — *ратняця*, *щєбінь* — *скалля* (*цегеля*), *аудиторія* — *слухальня*, *картон* — *текстура*, *фільонка* — *таля*, *трафарет* — *тавро*, *кожух* — *ту(о)лубець* тощо. Більшість таких термінів не закріпились у мові і їх замінено відповідно іншими, переважно іншомовними, термінами: *комора*, *амбразура*, *антаблемент*, *арка*, *балка*, *бельэтаж*, *блиск*, *боковина*, *прогонич*, *ванна*, *вентилятор*, *грозозахист* (*громовідвід*), *саман* (*грунтоблок*), *решітка* (*рати*), *щєбінь* (*рідше скалля*), *аудиторія*, *картон*, *фільонка*, *трафарет*.

Зауважимо, що у запозичених елементів термінологічні значення з інших спеціальних термінологічних систем не ввійшли до української мови. Так, приналежністю латинської мови залишилося спеціальне вживання слова *арка* (матем. дуга), слова *ордер* (військ. стрій, шеренга). Часом переносне значення лексеми розвивається в мові, яка запозичує архітектурний термін. Напр., лат. *фундамент* (основа, підвалини споруди) одержало переносне значення — основа чогонебудь — уже в українській мові і з такою семантикою набуло найширшого використання (напр., фундамент: економіки, промисловості, прогресу, демократії, правових знань, освіти).

Процес детермінологізації, тобто перехід терміна із певної терміносистеми у лексичну одиницю природної мови, також властивий архітектурним термінам. Як приклад наведемо поняття “*п’ята колона*” з політичної дискурсу, або вираз “*нарізний камінь*” або “*фундамент*” в значенні обґрунтування абстрактних ідей, також “*фортеця*” як абстрактне притулок або, за висловом. Далі в грецькій мові слово “*колона*” також означає і “*опору*”, а слово “*доричний*” в загальнолітературній мові також має значення “*строгий*”, “*простий*”, “*мінімальний*”. Також просліджується те, що термінам властиве міжсистемне запозичення, тобто перехід з однієї наукової сфери в іншу. Наприклад, перехід архітектурного терміна “*піраміда*” в сферу соціології — “*соціальна піраміда*”, або в сферу біології — “*піраміда харчування*” (ланцюг харчування).

Таким чином, терміносистема архітектури як вид абстрактних систем, є знаковою моделлю певної спеціальної області знань представляє собою велику відкриту систему. Дана терміносистема має складну структуру — в її склад входять різні групи термінів, різні за вираженням понять, за формальними ознаками, за місцем у терміносистемі. Також відмічено, що терміни терміносистеми архітектура в українській мові підтверджують закономірності загальних процесів семантичних змін у мові.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Власов В. Г. Архитектура. Словарь терминов. (Мир искусства: словари терминов) / В. Г. Власов. — М.: Дрофа, 2004. — 191с.
2. Даниленко В. П., Скворцов Л. И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // Вопросы языкознания. — 1981. № 1. — С. 7–16.
3. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса / Л. Ю. Буянова. — Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 2002. — 184 с.
4. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. Учебное пособие. / Т. Р. Кияк. — Киев: УМК ВО, 1989. — 104 с.
5. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик — М.: КомКнига, 2006. — 256 с.
6. Головин Б. Н., Кобрин Ю. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Ю. Н. Кобрин. — М.: Высш. школа, 1987. — 104 с.
7. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский. — М.: Наука, 1978. — С. 163–198.
8. Миронова М. Р. Лексико-семантические и лингвокультурные особенности формирования театральной лексики в английском и русском языках: Дис. ... канд. филол. Наук / М. Р. Миронова. — Краснодар, 2007. — 217 с.
9. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. — М.: Наука, 1977. — 167 с.